

IO-1388
C-2
4-08-1992

1.110519096003

RHEEZE
gemeente Hardenberg

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

INGEVOLGE ARTIKEL 20 VAN DE MONUMENTENWET

RHEEZE gemeente Hardenberg

Toelichting op het besluit tot aanwijzing van Rheeze als beschermd dorpsgezicht.

Het beschermde dorpsgezicht omvat het op bijgaande kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, tekening-nummer 330) door een stippellijn omgrensde gebied.

Publikatie van de **Rijksdienst voor de Monumentenzorg**.

Januari 1988.

Inleiding

Het dorpje Rheeze, gelegen langs de Overijsselse Vecht in de gemeente Hardenberg, benadert qua ruimtelijke structuur de vorm van het Drentse esdorp. Kenmerkend voor Rheeze is de groepering van boerderijen en schuren van het hallehuis-type rondom een brink en langs een doorgaande route in een geaccidenteerd agrarisch landschap, op de overgang van lager gelegen beekdalgronden en hogere veldgronden.

Hoewel de agrarische functie deels verdrongen is door de woonfunctie, zijn het agrarisch karakter en de structuur zeer herkenbaar gebleven. De opzet van het dorp is ruimer dan gebruikelijk bij nederzettingen van dit type. De ruimtelijkheid en het karakter worden versterkt door hoogopgaande beplanting op de brink, de erven en langs de straten.

De herkenbare historisch-ruimtelijke structuur in samenhang met de karakteristieke streekeigen agrarische bebouwing, de beplanting en de ligging in het fraaie es- en beekdal-landschap rechtvaardigen de aanwijzing van Rheeze tot beschermd dorpsgezicht.

Ontstaan en ontwikkeling

Het oostelijk zandgebied waarin Rheeze is gelegen, heeft over het geheel genomen een helling naar het noordwesten. De Vecht die in het uiterste noorden van de regio stroomt, voert het water van de Regge en de Dinkel af naar het Zwarte Water. Het dal van de Vecht omvat een strook van enkele kilometers breed aan weerszijden van de huidige rivier.

Hoewel de Vecht een meanderende rivier is, ontbreekt een gewoonlijk daarbij duidelijk voorkomend stelsel van oeverwallen en kommen. De rivier heeft in het Holocene klei en leem afgezet, deze afzettingen vormen nu in afwisseling met hoger gelegen kopjes en ruggen van dekzand en rivierduinen een onregelmatig patroon. De hoge rivierduinen aan weerszijden van de Vecht zijn in het Holocene gedeeltelijk omgevormd tot stuifzandgebieden. Thans liggen ze hoofdzakelijk onder bos. De oude bouwlanden zijn gesitueerd op de hoger gelegen dekzandkoppen en ruggen. Op de lagere gronden treft men weilanden aan.

De periode van continue bewoning in Oost-Nederland begint voor veel nederzettingen in de vroege Middeleeuwen. De nederzetting Rheeze wordt voor het eerst vermeld in 1381 als Reedse. Latere spellingsvormen van de nederzettingsnaam zijn Reedze (circa 1390), Redeze (1398) en Reetse (1456). De betekenis van de naam is onbekend.

Bij de ontwikkeling van de neder-

zetting was de bodem in zoverre doorslaggevend, dat afhankelijk van het reliëf, enkele grotere akkercomplexen konden worden aangelegd. De mogelijkheid van enkele grotere essen was ter plaatse van Rheeze aanwezig en zo kon een aantal boerderijen worden geconcentreerd nabij de essen op de overgangszones met het voor beweiding geschikte gebied, op de grens van hoog naar laag.

De algemene kenmerken van een esdorp zijn alle bij Rheeze aanwezig: een agrarische nederzetting van niet al te grote omvang waarvan de omliggende gronden bewerkt zijn volgens het landbouwstelsel dat men gemengd bedrijf noemt. Daaruit voortvloeiende heeft de nederzetting om zich heen een veldindeling, waarin bouwland (es), hooi- en weideland (groengrond) en 'woeste' grond (heideveld) te onderkennen zijn. In het dorp bevindt zich een ruimte, de brink, waar ondermeer het vee verzameld werd.

De omvang van de nederzetting werd in beginsel bepaald door de oppervlakte akkerbouwgrond en dus, indirect, door het landschappelijk reliëf en de bodemgesteldheid.

De eerste fase van de ontginning beperkt zich tot de directe nabijheid van de hoeve. Deze aan de boerderij gelegen huiskampen zijn onregelmatig van vorm: het zijn blokken met enigszins afgeronde vormen. Op het kadastrale Minuutplan van Rheeze uit ongeveer 1830 zijn de blokken in en om de oude dorpskern nog duidelijk terug te vinden (fotobijlage, afb. 1).

In de late Middeleeuwen moest het areaal cultuurland onder invloed van een sterke bevolkingsgroei worden uitgebreid en ontgon een groep boeren een stuk bos tot permanent bouwland. Men noemt dit bouwland de es(-kern), eng, enk of het veld. De percelen van de akkercomplexen zijn meestal strookvormig en van kleine omvang.

Na de vorming van de markegenootschappen werd de vestiging van nieuwe bedrijven beperkt. Overigens waren in de praktijk individuele ontginningen mogelijk, wat blijkt uit de aanleg van de Rheezer Kampen ten zuiden van het dorp.

Vanaf het midden van de 16de eeuw verslaptte het markeverband. Een werkelijke uitbreiding van groen- of bouwland werd echter pas mogelijk met de doorbreking van het markeverband en de verdeling van de woeste gronden in het midden van de 19de eeuw. Mede door de opkomst van het gebruik van voedergrassen en kunstmest (na 1880) kon de basis van het traditionele agrarische bedrijf, de wisselwerking tussen es, weide en woeste grond, worden verlaten.

In de 20ste eeuw gaat de boer steeds meer voer voor het vee

verbouwen: de vroegere rogge-akkers worden nu ingezaaid met mais. Hoewel deze omkering van het verband tussen landbouw en veeteelt het Overijsselse landschapsbeeld aanzienlijk heeft veranderd, de rogge-akkers een zeldzaamheid zijn geworden en er ligboxenstallen en torensilo's zijn verzezen, zijn de veranderingen in Rheeze ten nadele van het historisch karakter beperkt gebleven.

Hoewel de landbouwgronden zijn herverkaveld en de percelen zijn vergroot, zijn het patroon in hoofdlijnen en het reliëf in het landschap goed herkenbaar gebleven. Schaalvergroting inzake de bedrijfsbebouwing heeft zich in het dorp niet doorgezet. Vergelijking van de topografische kaarten (vanaf 1851) leert dat een groot aantal wandwegen, waaronder de Rheezer Brink en de Ringweg, is verhard en dat de aansluiting tussen de Rheezer Brink en de Rheezerweg nogal is gewijzigd. Van de drie wegverbindingen die er in de jaren zestig nog tussen beide wegen waren, is er thans slechts één over. Met name door het wegvallen van de noordelijke aansluiting (zie ook kadastraal Minuutplan, fotobijlage, afb. 1) is er een belangrijke ruimtelijke en functionele relatie tussen brink en de rest van het dorp verbroken.

Met betrekking tot het bebouwingspatroon is er in het dorp sinds 1830 weinig veranderd. Het merendeel van de huidige boerderijen was ook toen al aanwezig. Aan de noordkant van het dorp zijn er langs de Rheezerweg een paar woningen bijgekomen.

In de tweede helft van de 19de eeuw verschijnt er een boerderij op de brink, waardoor het ruimtelijk beeld ter plaatse ingrijpend wordt gewijzigd en de gedeeltelijke privatisering van de brink het openbare karakter aantast.

Analoog aan het proces in vele andere agrarische nederzettingen is de agrarische functie naar de woonfunctie verschoven en is een groot aantal boerderijen tot woonhuis omgebouwd, zij het doorgaans wel op een wijze waarbij het historische karakter van de bebouwing is gehandhaafd. Naast de landbouw vormt vandaag de dag de recreatie een belangrijke bron van inkomsten. De zeven campings ten westen van het dorp zijn illustratief in dit verband.

Huidig ruimtelijk karakter

Het dorpje Rheeze is gelegen in een zacht glooiend agrarisch landschap op de overgang van de lagere beekdal- en de hogere veldgronden. Het dorp benadert qua ruimtelijke structuur de vorm van het kern-esdorp, waarbij de bebouwing

tot op zekere hoogte als concentratie voorkomt.

De hogere esgronden liggen bij Rheeze aan de noord- en zuidzijde van het dorp en zijn herkenbaar aan een duidelijke opbolling in het terrein. Aan de oostkant van het dorp vindt men in het beekdal de lager gelegen oorspronkelijke hooilanden of maten. Dit geomorfologisch gegeven en het daaraan gerelateerde grondgebruik is van oudsher typerend voor de situatie.

De relatie tussen dorp en het aangrenzend agrarisch gebied is zowel ruimtelijk als functioneel goed herkenbaar gebleven. In hoofdlijnen is de structuur van het dorp samengesteld uit een brink waaromheen boerderijen zijn gegroepeerd, met daarlangs een doorgaande route, de Rheezerweg, waarlangs in een meer lineair patroon bebouwing, voor het merendeel boerderijen, is gesitueerd.

De boerderijen liggen met de lengterichting onder een wisselende hoek en soms evenwijdig aan de wegen. Karakteristiek is de ligging met de achterzijde (bedrijfszijde) naar de weg.

Kenmerkend in het wegenpatroon zijn de diverse, vaak doodlopende, wegen en paden die vanuit het dorp naar alle richtingen het omliggende agrarisch gebied inlopen. Doordat de wegen met name aan de beekzijde geen doorgaand karakter hebben, ontstaat aan deze zijde van het dorp een 'rustgebied dat specifiek is voor de situatie en dat in schril contrast staat met de druk bezochte recreatiegebieden (bossen en zandverstuivingen) aan de westzijde van het dorp.

Ondanks de ruime verkaveling wekt het dorp een besloten indruk. Ter plaatse van de brink vindt dit zijn oorzaak in het ruimte-omsluitend patroon van de boerderijen in samenhang met de rijke boom- en heesterbeplanting en erfbegrenzing door middel van heggen; langs de doorgaande route zijn het bochtige tracé van de weg en de royale erf- en wegbeplanting die de zichtlijnen bekorten.

Een duidelijk centrum is in het dorp niet aanwezig. Een herkenbaar centraal punt in het dorp was de plaats van de school, waar de weg rond de brink zich verbreedde en in verbinding stond met de Rheezerweg. Na de reductie van het aantal aansluitingen van de brink op de Rheezerweg zijn de aan de ontsluitingsfunctie onttrokken gronden geprivatiseerd, waarmee de herkenbaarheid van genoemde plek is verdwenen.

De beeldkwaliteit van Rheeze beperkt zich niet alleen tot de kern maar komt tevens tot uitdrukking in de ligging van het dorp in het fraaie landschap. Door de verschillen in het

landschap en de dorpsranden presenteert het dorp zich naar alle windrichtingen verschillend. Gaat het dorp aan de oostkant schuil achter de erfbeplanting van de boerderijen rond de brink, aan de westkant wordt het beeld bepaald door het open weidegebied binnen de ringweg en het gezicht op de boerderijen langs de Rheezerweg, waarvan een aantal op de open ruimte is georiënteerd. Aan de noordkant voert de toegangsweg naar het dorp door het licht glooiende essenlandschap, met aan de westzijde de markante ruimtebegrenzing van de met bos begroeide zandheuvelds, de Rheezerbelten, die aan de noordzijde aan het dorp raken. Aan de zuidkant wordt de identiteit van het dorp bepaald door de Rheezerbrink, met boerderijen en hoogopgaande beplanting, die al op afstand over de akkers zichtbaar is.

Hoewel de wegen in de loop der tijd op diverse punten zijn aangepast (aansluitingen, wegverharding, maatvoering) is het historisch patroon nog redelijk goed herkenbaar gebleven. Om aan de huidige functie te kunnen voldoen zijn alle wegen verhard en gelijkmatig van breedte. De breedtes van de wegverharding zijn gerelateerd aan de functie van de weg en het ruimtete profiel. Door het ruime profiel van de Rheezerweg en het groene karakter door grasbermen en boombeplanting is de zes meter brede asfaltverharding nauwelijks storend te noemen. Meer in stijl is de verharding van de brinkweg uitgevoerd in klinkers.

Het beeld langs de wegen in het dorp is zeer wisselend door de losse groepering van de bebouwing, de verschillen in de afstand tot de weg, de afstand tussen de bebouwing onderling en de richtingsverschillen, een en ander afgewisseld door een gevarieerde beplanting bestaande uit bomen, heesters en heggen.

Door de geringe grootte van de nederzetting en de ruime afstanden tussen de bebouwing zijn er hier en daar verrassende doorzichten naar het aangrenzende landschap. Een ruimtelijk hoogtepunt vormt de situatie rond de brink door het specifieke patroon van ruimte en ruimtebegrenzing en het historisch karakter dat hier het best bewaard is gebleven.

Het merendeel van de bebouwing van Rheeze bestaat uit boerderijen van het hallehuis-type. Door een sterke verschuiving van de agrarische functie van de woonfunctie is er nog slechts een beperkt aantal als agrarisch bedrijf in gebruik. Niettemin is het merendeel van de woonboerderijen zodanig verbouwd dat de boerderijvorm nog goed herkenbaar is. Kenmerkend zijn de rieten daken en de zwart geteerde houten schuren

met gevlochten stro op de nok en in een strook vlak onder de dakrand. Het oudste boerderij-type heeft steile schilddaken en kozijnen met zesruits vensters in het voorhuis. Het nieuwere (19de-eeuwse) type heeft zadeldaken met houten bovenstukken in de topgevels. Opmerkelijk bij dit type is de symmetrische indeling van voor- en achtergevel. De dakhelling van deze boerderijen ligt doorgaans tussen de 45 en 55 graden.

Begrenzing van het te beschermen gebied

Bij het beschermde dorpsgezicht Rheeze ligt het accent op de samenhangende onderdelen van de historisch ruimtelijke structuur van het dorp en de daarin gelegen bebouwing. Daarbij wordt vooral de aandacht gevestigd op het brinkdorp-karakter, het patroon van wegen en bebouwing, de afwisseling in de opvolging van ruimten, de historische bebouwing en de ligging van het dorp in het es- en beekdallandschap.

De begrenzing van het beschermde gebied wordt gevormd door de begrenzing van het beschermde gebied wordt gevormd door de grenzen van de voor de structuur en het gezicht van het dorp belangrijke elementen. Hoewel de relatie tussen het dorp en het omringende landschap van groot belang wordt geacht, is de begrenzing van het gezicht uit praktische overweging dicht bij het dorp gelegd en wel zo veel mogelijk over de achtergrenzen van de bebouwde percelen langs de Rheezerweg en de brink. Aan de zuidkant volgt de grens de lijn van de oude (inmiddels verdwenen) route naar Ommen en vervolgens een gedeelte van de Marsweg achter de zuidelijke bebouwing van de brink. Aan de west- en noordkant volgt de grens respectievelijk de Peppelweg, de Ringweg en omsluit de percelen ten oosten van de aansluiting tussen de Ringweg en de Rheezerweg.

De begrenzing van het beschermde dorpsgezicht is weergegeven op bijgevoegde kaart, nummer 330.

Rechtsgevolg aanwijzing

Ter effectivering van de bescherming van het aangewezen dorpsgezicht moet ingevolge artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening een bestemmingsplan worden ontwikkeld. De toelichting op de aanwijzing als beschermd dorpsgezicht kan daarbij wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen.

Doel van de aanwijzing is, de karakteristieke met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de verdere

ontwikkelingen binnen het gebied.

De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te geven voor een ruimtelijke ontwikkeling, die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt.

Geraadpleegde literatuur:

Aa, A.J. van der
Aardrijkskundig woordenboek der
Nederlanden. Gorinchem 1847.

Bouwer, K.
'Het Drentse esdorp'. Geografisch
Tijdschrift, nieuwe reeks IX (1975),
nr. 4, 297-309.

Brinkenboek
Een verkenning van de brinken in
Drenthe.
Werkgroep Brinken. Assen, 1981.

Buter, A.
Dorpen en stadjes in Twente. Zwolle,
1982.

*B.H. Slicher van Bath, G.D. van der
Heide, C.C.W.J. Hijzeler, A.C.F.
Koch e.a. (red.)*
Geschiedenis van Overijssel. Deven-
ter, 1970

Heringa, J.
De Buurschap en haar Marke.
Drentse Historische studiën V.
Assen, 1982.

Kuile, E.H. ter
De Nederlandse monumenten van
geschiedenis en kunst. Geïllustreerde
Beschrijving deel IV, provincie
Overijssel: Noord- en Oost-Salland.
's-Gravenhage, 1974.

Olde Meierink, L.H.M.
'Ontstaan en ontwikkeling landelijke
nederzettingen in Twente'. In:
Jaarboek Twente (1981) 66-85.

Slicher van Bath B.H.
Een samenleving onder spanning.
Geschiedenis van het platteland van
Overijssel. Zwolle, 1967.

Vervloet, J.A.J.
Inleiding tot de Historische Geografie
van de Nederlandse cultuurland-
schappen. Wageningen, 1984.

Colofon:

Uitgave van de Rijksdienst voor de
Monumentenzorg, Zeist.

Historisch-geografisch onderzoek:
Drs. J.J. de Haas, Breda.

Stedebouwkundig onderzoek:
Rijksdienst voor de Monumentenzorg,
Zeist.

Foto's:
Dienst van het Kadaster en de
Openbare Registers, Apeldoorn (afb.
1);
Rijksdienst voor de Monumentenzorg,
Zeist (afb. 2, 3);
Topografische Dienst, Emmen
(omslag).

Kaart:
Studio Ineke van der Burg, Bilthoven.

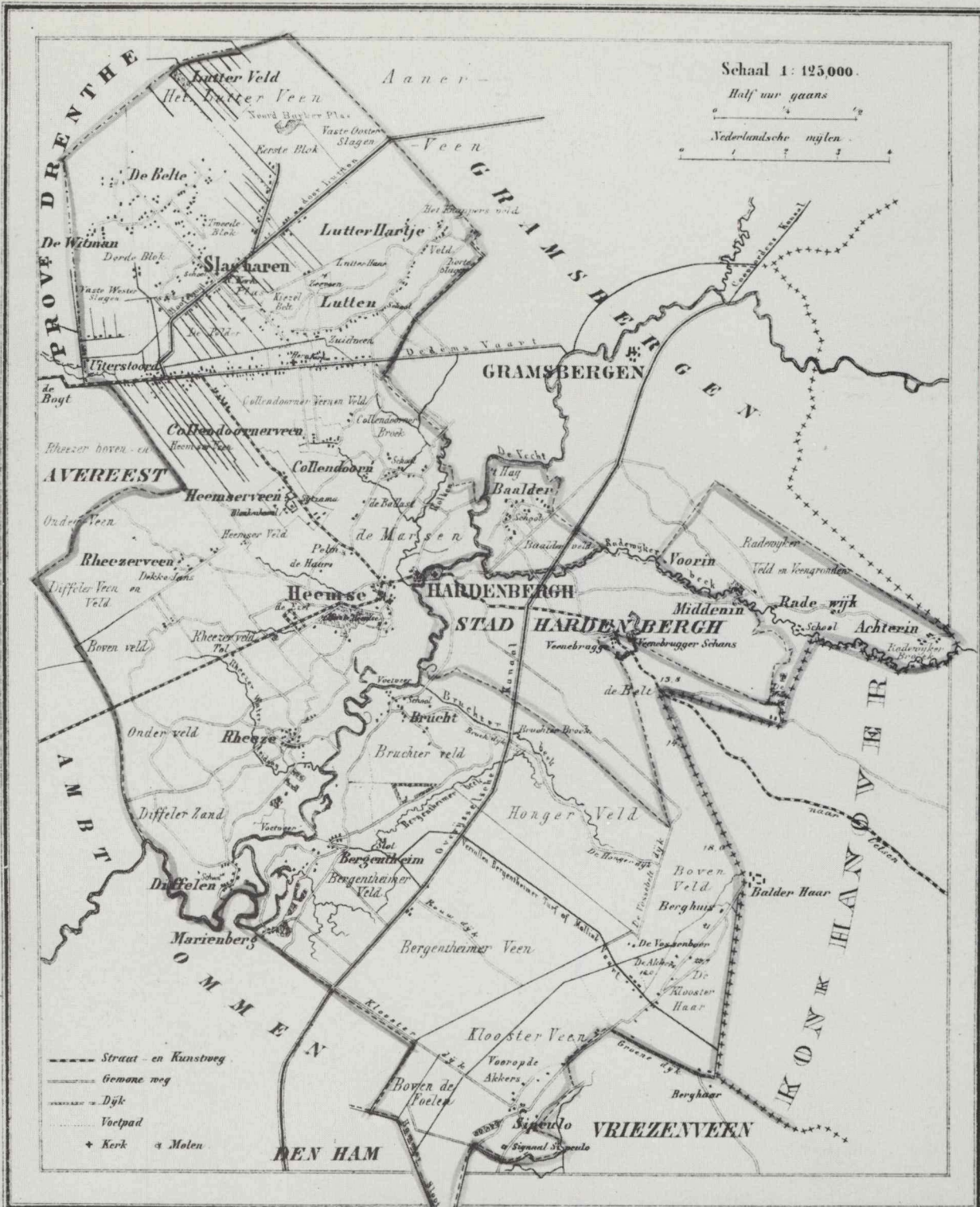
Verkoopprijs f 10,-.
Deze publikatie is schriftelijk of
telefonisch te bestellen bij het
Distributiecentrum DOP
Postbus 20014
2500 EA 's-Gravenhage.
Telefoon: 070-78 98 80.
Onder vermelding van bestelnummer
of ISBN 90 346 1227 9.

Druk:
Staatsdrukkerij, 's-Gravenhage.

6

Afb. 2. Topographische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, 1973 (facsimile herdruk van 1851), blad 22, fragment.

Afb. 3. J. Kuyper, Gemeente-atlas van Nederland, 1868, provincie Overijssel, gemeente Ambt Hardenberg.